

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА**

О. П. Нікітіна, О. С. Іванченко

ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
зі спеціальності С4 (053) – Психологія, освітньо-професійна
програма «Психологія. Соціально-психологічний супровід у
мегаполісі»)*

**Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2025**

Нікітіна О. П. Порівняльна психологія : конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності С4 (053) – Психологія, освітньо-професійна програма «Психологія. Соціально-психологічний супровід у мегаполісі») / О. П. Нікітіна, О. С. Іванченко ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2025. – 35 с.

Автори

канд. психол. наук, доцент О. П. Нікітіна
канд. психол. наук, доцент О. С. Іванченко

Рецензент:

Приходько А. М. – кандидат педагогічних наук, доцент Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

Рекомендовано кафедрою психології, педагогіки та професійної комунікації, протокол № 4 від 20 листопада 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....	6
Тема 1.1 Предмет і завдання порівняльної психології.....	6
Тема 1.2 Загальна характеристика психічної діяльності тварин.....	7
Тема 1.3 Дослідження форм поведінки тварин.....	9
Тема 1.4 Основні форми поведінки тварин.....	10
Тема 1.5 Розвиток психічної діяльності тварин в онтогенезі	12
Тема 1.6 Розвиток психічної діяльності в ювенільному (ігровому) періоді	13
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 ПОРІВНЯЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХІКИ ЛЮДИНИ І ТВАРИНИ.....	15
Тема 2.1 Елементарна сенсорна психіка.....	15
Тема 2.2 Механізми поведінки тварин.....	16
Тема 2.3 Елементарне мислення тварин.....	18
Тема 2.4 Комунікативна поведінка тварин.....	20
Тема 2.5 Еволюція психіки в антропогенезі.....	21
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ПОРІВНЯЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....	23
Тема 3.1 Біоетичний аспект зоопсихології.....	23
Тема 3.2 Використання знань про психіку та поведінку тварин у діяльності людини.....	24
Тема 3.3 Анімалотерапія.....	26
Тема 3.4 Каністерапія.....	28
Тема 3.5 Іппотерапія.....	29
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	32

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Порівняльна психологія» посідає фундаментальне місце у системі підготовки фахівців-психологів, виступаючи сполучною ланкою між біологічними знаннями про природу та гуманітарним розумінням людської особистості. Вивчення еволюційного поступу психіки дозволяє глибше осягнути витoki людської свідомості, мислення та соціальної поведінки.

Даний конспект лекцій розроблений як опорний матеріал для системного опанування теоретичних та прикладних засад зоопсихології та порівняльної психології. Його головна мета – сформувати у студентів цілісне уявлення про закономірності розвитку психічної діяльності в онтогенезі та філогенезі, а також виявити спільні риси та принципові відмінності між психікою людини й тварини.

Особливістю цього видання є його чітка модульна структура, яка допомагає студенту:

- Опанувати понятійно-категоріальний апарат: від базових інстинктів та нау́чіння до складних форм елементарного мислення і комунікації тварин.
- Простежити еволюційну вертикаль: вивчити розвиток психіки від елементарної сенсорної стадії до антропогенезу та виникнення свідомості.
- Оцінити прикладне значення дисципліни: ознайомитися з сучасними методами анімалотерапії (каністерапія, іпотерапія) та етичними нормами взаємодії з живим світом.

Матеріал розподілено за трьома змістовими модулями:

1. Методологічні основи: предмет, завдання та аналіз форм поведінки (від інстинктів до ігрової діяльності).
2. Порівняльний аналіз: детальне дослідження механізмів пам'яті, мислення та комунікації в порівняльному аспекті «тварина – людина».
3. Прикладні аспекти: біоетика та практичне використання знань про психіку тварин у реабілітації та господарській діяльності людини.

Конспект лекцій у поєднанні з опрацюванням рекомендованих джерел стане надійним підґрунтям не лише для успішного складання підсумкового контролю, а й для формування професійного світогляду майбутнього психолога, здатного бачити людину в контексті загальнобіологічного розвитку життя.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Тема 1.1 Предмет і завдання порівняльної психології

План

1. Порівняльна психологія та зоопсихологія: спільне та відмінне у предметі.
2. Теоретичні та прикладні завдання порівняльної психології.
3. Зв'язок порівняльної психології з іншими галузями психології.
4. Методи вивчення психіки людини та тварин.

1. Порівняльна психологія та зоопсихологія: спільне та відмінне у предметі

Зоопсихологія та порівняльна психологія є спорідненими, але не тотожними дисциплінами. Зоопсихологія зосереджена на вивченні психіки тварин: її розвитку в онтогенезі (індивідуальний шлях) та філогенезі (еволюційний шлях), а також механізмів інстинктивної поведінки та формування навичок. Порівняльна психологія має ширший фокус – вона досліджує закономірності походження психіки, зіставляючи психічну діяльність тварин і людини. Спільним є об'єкт дослідження (психіка тварин), а відмінність полягає в акценті порівняльної психології на пошуку витоків людської свідомості.

2. Теоретичні та прикладні завдання порівняльної психології

Теоретичні завдання спрямовані на вирішення фундаментальних питань: співвідношення буття і свідомості, вивчення еволюції психічного відображення та розуміння біологічних передумов людського мислення. Це допомагає розв'язати проблему походження психіки в процесі еволюції. Прикладні завдання включають використання знань про поведінку тварин у народному господарстві (тваринництво, службове собаківництво), медицині (анімотерапія), а також у побуті та природоохоронній діяльності для збереження видів.

3. Зв'язок порівняльної психології з іншими галузями психології

Дисципліна тісно взаємодіє з етологією (наукою про біологічні основи поведінки), що дає змогу глибше зрозуміти вроджені реакції. Дані порівняльної психології є базовими для загальної психології, оскільки розкривають структуру психічних процесів. Окрему цінність знання про розвиток психіки тварин мають для дитячої психології, допомагаючи зрозуміти ранні стадії розвитку дитини через призму біогенетичного закону.

4. Методи вивчення психіки людини та тварин

Основними методами є:

- Спостереження: польове (у природному середовищі) та лабораторне.
- Експеримент: природний (у звичних умовах) та лабораторний (із застосуванням спеціальних пристроїв: «проблемних ящиків», лабіринтів).
- Теоретичне порівняння: аналіз даних різних видів.
- Метод спілкування: вивчення комунікативних сигналів між людиною та твариною.

Джерела: [2, 3, 5, 6, 7, 8, 18, 21].

Тема 1.2 Загальна характеристика психічної діяльності тварин

План

1. Вроджена і набута поведінка.
2. Зовнішні та внутрішні чинники інстинктивної поведінки. Пластичність інстинктивної поведінки.
3. Научіння та його роль в розвитку психіки. Загальна характеристика основних типів научіння.

1. Вроджена і набута поведінка

Психічна діяльність тварин базується на складній взаємодії двох компонентів: інстинкту (вродженої, видоспецифічної поведінки) та научіння (індивідуально набутого досвіду). Інстинкт забезпечує виживання виду в

стабільних умовах, тоді як наuczіння дозволяє особині адаптуватися до змін навколишнього середовища. Сучасна наука розглядає їх не як окремі елементи, а як цілісну систему, де вроджені програми доповнюються і коригуються життєвим досвідом.

2. Зовнішні та внутрішні чинники інстинктивної поведінки.

Пластичність інстинктивної поведінки

Мотивація поведінки визначається взаємодією внутрішніх чинників (гормональний стан, спрага, голод) та зовнішніх подразників. Ключовим поняттям є вроджений пусковий механізм (ВПМ) – нейросенсорна система, яка забезпечує розпізнавання специфічного стимулу, що називається релізером (сигнальним подразником). Саме релізер «вмикає» відповідну інстинктивну реакцію.

Незважаючи на стабільність, інстинктивна поведінка має певну пластичність. Структура інстинктивної дії складається з:

- Пошукової фази: найбільш гнучка частина, де тварина активно шукає стимул.
- Завершального акту: жорстко фіксована послідовність рухів (наприклад, ковтання їжі чи спарювання).

3. Наuczіння та його роль в розвитку психіки. Загальна характеристика основних типів наuczіння

Наuczіння – це процес зміни поведінки внаслідок досвіду. В його основі лежать механізми підкріплення:

- Позитивне підкріплення: отримання бажаного (їжа, ласка).
- Негативне підкріплення: уникнення неприємного (біль, шум).

У психології виділяють кілька ключових концепцій наuczіння:

1. Теорія заміни стимулу: формування класичних умовних рефлексів.
2. Інструментальне (оперантне) наuczіння: тварина отримує результат завдяки власній активній дії. Тут діє Закон ефекту Торндайка: дії, що призводять до задоволення, закріплюються, а неефективні – згасають.

3. Метод спроб і помилок: випадковий успіх, що призводить до формування стійкої навички.

Вивчення вільної оперантної поведінки (наприклад, у камері Скіннера) демонструє, як тварина здатна «конструювати» свою активність для досягнення мети, що є вищим рівнем психічного регулювання.

Джерела: [3, 5, 6, 7, 8].

Тема 1.3 Дослідження форм поведінки тварин

План

1. Класифікація форм поведінки.
2. Основні напрямки науки про поведінку тварин: біхевіоризм, гештальтпсихологія, етологія, генетика поведінки.
3. Історія дослідження мислення тварин: донауковий період накопичення знань.
4. Уявлення про “розум і інстинкт” тварин в роботах дослідників XVIII–XIX ст.

1. Класифікація форм поведінки

У сучасній науці існують різні підходи до систематизації поведінки. За Д. Дьюсбері, поведінку поділяють на три великі категорії:

- індивідуальна: спрямована на виживання особини (харчування, комфорт, захист);
- репродуктивна: пов’язана з розмноженням (пошук партнера, турбота про потомство);
- соціальна: взаємодія особини з іншими членами групи.

Натомість Л. Крушинський пропонує класифікацію за когнітивним рівнем, виокремлюючи розсудливу діяльність як здатність тварини вловлювати найпростіші закони навколишнього середовища.

2. Основні напрямки науки про поведінку тварин: біхевіоризм, гештальтпсихологія, етологія, генетика поведінки

Розвиток зоопсихології визначили кілька ключових шкіл:

1. Біхевіоризм: зосередився на об'єктивному вивченні реакцій (стимул-реакція), ігноруючи внутрішні переживання.
2. Етологія (К. Лоренц, Н. Тінберген): виникла як біологія поведінки, наголошуючи на еволюційному походженні та вроджених інстинктивних актах.
3. Гештальтпсихологія: внесла вклад у розуміння цілісного сприйняття та інтелектуального вирішення завдань (інсайт).
4. Генетика поведінки: вивчає спадковість психологічних ознак.

3. Історія дослідження мислення тварин: донауковий період накопичення знань

Історія вивчення питання проходить шлях від донаукового періоду (спостереження мисливців та скотарів, наділення тварин людськими рисами) до філософського. Натурфілософи намагалися визначити місце тварини в природі, часто дискутуючи про наявність у них душі. Важливим етапом стали лінгвістичні проєкти XX століття, що мали на меті з'ясувати, чи здатні тварини до оволодіння мовою-посередником.

4. Уявлення про “розум і інстинкт” тварин в роботах дослідників XVIII-XIXст.

Переломним моментом стала еволюційна теорія Ч. Дарвіна, яка довела психічну спільність людини і тварин. Дослідники цього періоду почали відходити від механістичного розуміння тварин як «автоматів» (ідеї Декарта) до визнання складної психічної діяльності. Було закладено фундамент для розрізнення сліпого інстинкту та гнучкого розуму, що згодом трансформувалося в сучасні об'єктивні методи дослідження психіки.

Джерела: [1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 11, 18].

Тема 1.4 Основні форми поведінки тварин

План

1. Репродуктивна поведінка, шлюбні церемонії та піклування про

ПОТОМСТВО.

2. Територіальна поведінка.
3. Домінування та ієрархія.
4. Ігрова та дослідницька поведінка.
5. Агресивна поведінка та агресія.

1. Репродуктивна поведінка, шлюбні церемонії та піклування про потомство

Репродуктивна поведінка охоплює повний цикл розмноження: від пошуку партнера до вигодовування молодняка. Ключовим елементом є ритуалізація – перетворення звичайних рухів на демонстративні сигнали (шлюбні церемонії), що запобігають міжвидовому схрещуванню та агресії. Вибір партнера часто базується на генетичній гістосумісності ("закон кохання"), що забезпечує життєздатність наступних поколінь.

2. Територіальна поведінка

Тварини обмежують свою активність певною ділянкою, яка містить ресурси (їжу, сховища). Структура території включає "центр" (гніздо), основні та другорядні стежки, а також межі, що маркуються звуками, запахами або візуальними мітками. Це дозволяє раціонально розподіляти ресурси та уникати зайвих конфліктів.

3. Домінування та ієрархія

Соціальна організація груп базується на ієрархії – системі стосунків домінування-підпорядкування. Виокремлюють різні типи домінування: від лінійної ієрархії (А домінує над Б, Б над В) до складніших структур. Високий ієрархічний статус дає перевагу у доступі до їжі та розмноженні, але водночас накладає на лідера функції захисту групи.

4. Ігрова та дослідницька поведінка

Дослідницька поведінка спрямована на збір інформації про нове середовище. Ігрова поведінка, притаманна переважно молодим ссавцям, є

формою підготовки до дорослого життя. Через гру тварини відпрацьовують навички полювання, захисту та соціальної взаємодії без ризику для життя.

5. Агресивна поведінка та агресія

Агресія – це поведінка, спрямована на нанесення пошкоджень або залякування іншої особини. Вона рідко призводить до смерті всередині виду завдяки демонстративним позам та іммобілізаційному рефлексу (завмиранню підлеглого). Агресія допомагає встановити ієрархію, захистити територію або об'єкт (їжу, самку). Основними реакціями є бійка або втеча від ворога.

Джерела: [2, 3, 7, 8].

Тема 1.5 Розвиток психічної діяльності тварин в онтогенезі

План

1. Розвиток психічної діяльності в пренатальному періоді
2. Розвиток психічної діяльності в ранньому постнатальному періоді.
3. Ранній досвід.
4. Раннє спілкування та пізнавальні аспекти.

1. Розвиток психічної діяльності в пренатальному періоді

Психічний розвиток починається ще до народження. В основі ембріогенезу поведінки лежить спадкова програма, проте вже на етапі зародка спостерігається ембріональне навчання. Рухова активність зародків еволюціонує від простих спонтанних скорочень до координованих рухів. Важливу роль відіграє пренатальний розвиток сенсорних здібностей: плоди багатьох ссавців та птахів реагують на звукову та вібраційну стимуляцію, що впливає на їхню подальшу рухову активність. Це закладає фундамент для первинного психічного відображення світу.

2. Розвиток психічної діяльності в ранньому постнатальному періоді

Після народження розвиток залежить від біологічного типу виду:

- Зрілонороджувані (копита та ін.) – мають високу готовність до самостійного руху та складних інстинктів одразу після появи на світ.

- Незрілонороджувані (хижаки, гризуни) – потребують тривалого періоду опіки, під час якого дозрівають сенсорні системи та мозок. У цей період активно проявляється інстинктивна поведінка, яка є вродженою, але потребує стимуляції середовищем для своєї реалізації.

3. Ранній досвід

Ключовим механізмом раннього досвіду є імпринтинг (закарбування). Це швидке та незворотне фіксування в пам'яті образу батьків, статевих партнерів або ознак рідної домівки. Статеве закарбування визначає майбутній вибір партнера, що критично важливо для виживання виду. Ранній досвід формує "індивідуальне обличчя" поведінки, закладаючи основи впізнавання своїх і чужих.

4. Раннє спілкування та пізнавальні аспекти

Формування спілкування починається з перших секунд життя через контакт з матір'ю. Пізнавальна активність проявляється через:

- облігатне навчіння: обов'язкове засвоєння навичок, необхідних для виживання (орієнтація);

- раннє маніпулювання: обстеження предметів лапами або ротом. Маніпуляційна діяльність має величезне пізнавальне значення, оскільки через неї тварина вивчає фізичні властивості навколишнього світу, що є передумовою розвитку елементарного мислення.

Джерела: [2, 6, 7, 8].

Тема 1.6 Розвиток психічної діяльності в ювенільному (ігровому) періоді

План

1. Загальна характеристика гри у тварин.
2. Вдосконалювання рухової активності в іграх тварин.

3. Біологічна обумовленість маніпуляційних ігор.
4. Формування спілкування в іграх тварин.
5. Пізнавальна функція ігрової активності тварин.

1. Загальна характеристика гри у тварин

Гра – це специфічна форма активності молодих тварин, яка зовні нагадує полювання, захист чи статеву поведінку, але не має безпосередньої біологічної мети (наприклад, убивства жертви). Згідно з теоріями гри, її основна функція полягає у тренуванні функціональних систем організму. Ігрова активність найбільше виражена у вищих ссавців (хижаків, приматів) і залежить від ступеня зрілості: незрілі тварини мають довший і багатший ігровий період.

2. Вдосконалювання рухової активності в іграх тварин

Ігри дозволяють тварині відпрацювати складні локомоторні навички. Під час ігрових погонь, стрибків та боротьби дитинча навчається точно координувати свої рухи, відчувати баланс та розраховувати силу. Це "безпечний" полігон, де помилка не коштує життя, але дозволяє нервовій системі дозріти та адаптуватися до фізичних законів середовища.

3. Біологічна обумовленість маніпуляційних ігор

Маніпуляційні ігри полягають у взаємодії з предметами (гілками, камінцями, "здобиччю"). Перші дії ігрового типу виникають як просте обстеження, що переростає у складні маніпуляції. Це закладає фундамент для майбутньої конструктивної діяльності та використання знарядь. Через маніпулювання тварина вивчає властивості предметів, що є необхідним для розвитку інтелекту.

4. Формування спілкування в іграх тварин

Спільні ігри є школою соціалізації. Ігрова боротьба навчає тварину контролювати агресію (наприклад, не кусати на повну силу). Важливим елементом є ігрова сигналізація – специфічні пози (наприклад, "ігровий уклін" у

собак), що повідомляють партнеру: "мої наступні дії не є справжньою нападом". Це формує навички комунікації та розуміння ієрархічних стосунків.

5. Пізнавальна функція ігрової активності тварин

Гра є вищою формою дослідницької діяльності. Вона має інстинктивну основу, але значно розширює межі пізнання. Завдяки ігровому пізнанню тварина формує гнучкі когнітивні карти середовища та вчиться вирішувати нестандартні завдання. Вищі форми ігрової активності у приматів демонструють перехід до творчого експериментування, що є безпосередньою передумовою мислення.

Джерела: [2, 6, 7, 8].

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 ПОРІВНЯЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ

ПСИХІКИ ЛЮДИНИ І ТВАРИНИ

Тема 2.1 Елементарна сенсорна психіка

План

1. Рівні елементарної сенсорної психіки.
2. Кінези як інстинктивна локомоція найпростіших.
3. Пластичність і активність поведінки.
4. Структура нервової системи та органів чуття. Механізми орієнтації в просторі.

1. Рівні елементарної сенсорної психіки

Елементарна сенсорна психіка – це перший етап розвитку психічного відображення (за О. М. Леонтьєвим). На цьому рівні тварини здатні відображати лише окремі властивості предметів середовища (світло, вібрацію, хімічний склад). Основна відмінність тут полягає у переході від подразливості (біологічної реакції клітин на середовище) до чутливості (здатності реагувати на сигнали, що безпосередньо не беруть участі в обміні речовин, але вказують на важливі об'єкти). Нижчий рівень цієї стадії характерний для найпростіших та деяких багатоклітинних (губки, кишковопорожнинні).

2. Кінези як інстинктивна локомоція найпростіших

Основним проявом життєдіяльності на цій стадії є локомоція – активне пересування у просторі. Найпростішою формою орієнтації є кінези – ненаправлені зміни швидкості руху або частоти поворотів у відповідь на зміну інтенсивності подразника. Наприклад, у сухому середовищі мокриця рухається швидше, поки випадково не потрапляє у вологе місце, де її активність знижується. Це примітивна, але ефективна форма виживання.

3. Пластичність і активність поведінки

Поведінка істот на цій стадії характеризується винятковою стереотипією. Вроджені програми дуже стійкі, а реакції на подразники однотипні. Проте навіть у найпростіших (інфузорій) спостерігаються зародки пластичності – здатність до найпростішого асоціативного навчання та звикання. Використовуючи спеціальні органи, вони можуть змінювати траєкторію руху залежно від попереднього досвіду зіткнення з перешкодою чи хімічним реагентом.

4. Структура нервової системи та органів чуття. Механізми орієнтації в просторі

Розвиток психіки тісно пов'язаний з морфологією. У нижчих багатоклітинних з'являється дифузна нервова мережа. Механізми орієнтації базуються на таксісах – направлених рухах до подразника (позитивний таксіс) або від нього (негативний). Фототаксис (реакція на світло), хемотаксис (на хімічні речовини) та термотаксис є фундаментом для подальшого ускладнення взаємодії організму з середовищем.

Джерела: [2, 3, 5, 6, 7, 8].

Тема 2.2 Механізми поведінки тварин

План

1. Вплив гормонів і подразників на поведінку.
2. Звикання та сенситация як найпростіші форми навчання.
3. Форми навчання, не пов'язані з підкріпленням.

4. Генетична пам'ять.

1. Вплив гормонів і подразників на поведінку

Поведінка тварини не завжди є лише реакцією на зовнішній стимул; часто вона зумовлена внутрішніми станами. Важливу роль відіграють гормони та внутрішні сенсорні стимули, що перетворюють тварину з «рефлекторного автомата» на активного суб'єкта. Гормони гіпофіза та статеві гормони регулюють сезонну та репродуктивну активність. Наприклад, гормон пролактин відповідає за прояви батьківського інстинкту (будівництво гнізда, годування). Внутрішня мотивація створює стан готовності до дії, що робить поведінку спонтанною та цілеспрямованою.

2. Звикання та сенситизація як найпростіші форми навчіння

Найпростішими формами навчіння, що базуються на зміні реакції на стимул, є:

- Габітуація (звикання): поступове зникнення реакції на подразник, який повторюється і не несе ані користі, ані шкоди. Це дозволяє економити енергію, не відволікаючись на нейтральні чинники.
- Сенситизація: процес, зворотний звиканню, коли після сильного або шкідливого подразника тварина починає гостро реагувати навіть на слабкі нейтральні стимули.

3. Форми навчіння, не пов'язані з підкріпленням

Окрім класичних рефлексів, існують складніші типи засвоєння досвіду:

- Латентне навчіння: отримання інформації про середовище (наприклад, вивчення стежок) без негайної винагороди, яка знадобиться лише в майбутньому.
- Імітаційне навчіння (наслідування): копіювання дій інших особин. Сюди відноситься вікарне навчіння – засвоєння досвіду через спостереження за успіхами чи помилками іншої особини.
- Імпринтинг: особлива форма, що поєднує вроджене і набуте. Він

відбувається у критичні періоди і визначає життєво важливі об'єкти (батьків, вид партнера).

- Евристичне наuczіння: здатність до раптового знаходження рішення (інсайт).

4. Генетична пам'ять

Фундаментом будь-якої поведінки є генетична пам'ять, закодована в генотипі виду. Вона визначає межі пластичності психіки та базові схеми реагування. Природні мутації та еволюційний відбір постійно коригують ці генетичні коди, закріплюючи найбільш адаптивні механізми. Генетична пам'ять забезпечує передачу досвіду поколінь, який не потребує індивідуального навчання.

Джерела: [1, 2, 5, 6, 7, 8, 17].

Тема 2.3 Елементарне мислення тварин

План

1. Мислення людини та розумова діяльність тварин.
2. Визначення поняття мислення тварин.
3. Експерименти з вивчення мислення тварин.
4. Поняття про «емпіричні закони» і елементарні логічні задачі.

1. Мислення людини та розумова діяльність тварин

Мислення людини та інтелект тварин мають спільне коріння, але принципово відрізняються за рівнем абстракції. У тварин ми спостерігаємо зародки мислення – здатність вирішувати нові завдання в нових умовах без попереднього наuczіння. На відміну від людини, чиє мислення опосередковане мовою та культурою, розумова діяльність тварин має наочно-дієвий характер і завжди пов'язана з конкретною ситуацією ("тут і зараз").

2. Визначення поняття мислення тварин

Елементарне мислення тварин визначається як здатність до узагальнення, абстрагування та формування довербальних понять. Це дозволяє особині не просто реагувати на стимул, а передбачати результати власних дій. Важливою ознакою є здатність до негайного виконання нових завдань шляхом екстреної інтеграції раніше набутих навичок у нову комбінацію.

3. Експерименти з вивчення мислення тварин

Класичні експерименти розкривають глибину інтелекту різних видів:

- Конструктивна діяльність: використання та виготовлення знарядь праці (наприклад, з'єднання двох палиць шимпанзе для діставання їжі).
- Експерименти Келера: вивчення інсайту (раптового осяяння) у людиноподібних мавп.
- Завдання для голубів: відомі досліді з «діставанням банана», де птахи демонструють здатність використовувати підставку як інструмент.
- Дослідження пацюків: вивчення здатності до складного просторового міркування та когнітивного мапування.

4. Поняття про «емпіричні закони» і елементарні логічні задачі

Л. Крушинський виділив ряд «емпіричних законів», які тварини здатні досягнути емпірично:

- Закон «незникання» предметів: розуміння, що предмет існує, навіть якщо він зник з поля зору.
- Закон «вміщення» та «пересування»: знання про те, що менший предмет може перебувати всередині більшого і рухатися разом із ним. Вивчення здатності до вирішення таких логічних задач дозволяє встановити межу між механічним наuczінням та справжнім актом мислення. Порівняння елементарного мислення вищих мавп і людини доводить наявність спільного біологічного фундаменту інтелекту.

Джерела: [2, 5, 6, 7, 8, 13].

Тема 2.4 Комунікативна поведінка тварин

План

1. «Мова» тварин та мова людини.
2. Здатність тварин до символізації.
3. Навчання тварин мов-посередників.

1. «Мова» тварин та мова людини

Комунікація тварин суттєво відрізняється від людської мови. Для більшості видів характерна ненавмисність: тварина не "хоче" передати інформацію, а лише виражає свій емоційний стан. Сигнали є видоспецифічними (вродженими). Основні функції тваринної сигналізації:

- Приваблення статевих партнерів та відлякування конкурентів.
- Обмін інформацією між батьками та потомством.
- Сигнали тривоги про наближення хижака. На відміну від тварин, людина використовує мову для передачі абстрактних понять, що не пов'язані з поточною ситуацією.

2. Здатність тварин до символізації

Тварини використовують різноманітні канали передачі даних:

- Хімічний: феромони (мічення території, залучення партнерів).
- Тактильний: дотики (грумінг у приматів для зміцнення соціальних зв'язків).
- Візуальний: пози, жести, міміка.
- Аудіальний: звуки (спів птахів, ультразвук дельфінів).

Вищі тварини демонструють здатність до символізації. Примати та птахи сімейства воронових можуть пов'язувати абстрактний символ (знак, звук, колір) з конкретним об'єктом або дією. Це свідчить про наявність когнітивних передумов для формування мовних структур.

3. Навчання тварин мов-посередників

Оскільки будова гортані не дозволяє мавпам відтворювати людську мову,

вчені використовують мови-посередники: амслен (мова жестів), використання лексиграм на клавіатурі (йоркська мова).

- Шимпанзе (Уошо, Канзі): продемонстрували здатність будувати речення, вигадувати нові назви для предметів ("птаха-вода" для качки) та передавати ці знання наступним поколінням (культурна спадкоємність).

- Дельфіни: вивчають мову свистів та жестів, розуміючи синтаксис (порядок слів).

- Папуги (жако Алекс): здатні не просто імітувати звуки, а свідомо використовувати назви кольорів, форм та чисел.

Це доводить, що інтелект багатьох видів дозволяє оперувати символами на рівні 2-3 річної дитини.

Джерела: [1, 2, 5, 6, 7].

Тема 2.5 Еволюція психіки в антропогенезі

План

1. Проблема походження свідомості.
2. Проблема походження трудової діяльності.
3. Предметна діяльність мавп.
4. Передтрудова предметна діяльність мавп.
5. Знаряддя тварин і знаряддя праці людини.

1. Проблема походження свідомості

Питання про наявність «душі» або психіки у тварин тривалий час залишалося в межах філософських дискусій (від Декарта до Дарвіна). Сучасна наука шукає витоки свідомості в об'єктивних показниках. Одним із ключових критеріїв є самоупізнавання. Експерименти з дзеркалом (тест Галлапа) показали, що вищі примати, дельфіни та деякі птахи здатні ідентифікувати себе, що свідчить про наявність первинної схеми «Я» – фундаменту майбутньої самосвідомості людини.

2. Проблема походження трудової діяльності

Антропогенез тісно пов'язаний із розвитком руки як органу пізнання. Гаптична функція руки (здатність до обстеження предмета через дотик і маніпуляцію) сформувала «ручне мислення». У процесі маніпулювання предметами виникають форми діяльності, що передують праці. Людина почала відокремлювати дію від біологічної потреби, що стало поштовхом до розвитку інтелекту.

3. Предметна діяльність мавп

У приматів маніпулювання предметами стає провідним видом активності, що проявляється у використанні палиць для видобутку термітів або промиванні їжі у воді. Цей етап характеризується складними діями, які дослідники називають компенсаторним маніпулюванням, оскільки предмет тут лише доповнює фізичні можливості тіла в конкретний момент. Головною особливістю такої діяльності є її повна зануреність у наочну ситуацію, де тварина діє лише під впливом негайного імпульсу чи біологічної потреби. Як тільки потреба задовольняється, предмет втрачає свою цінність для мавпи, тому він практично ніколи не зберігається для майбутнього використання.

4. Передтрудова предметна діяльність мавп

На етапі передтрудової діяльності активність приматів стає психологічно складнішою і готує біологічний ґрунт для майбутньої праці. Тут ключову роль відіграє розвиток «ручного мислення» та гаптичної функції руки, що дозволяє тварині вивчати фізичні властивості предметів ще до того, як виникне безпосередня потреба в їх застосуванні. Важливою ознакою цього етапу є здатність до вирішення двофазних завдань, коли активність розділяється на підготовчу фазу та безпосередньо виконавчу. Проте, попри високу складність, така діяльність ще не є працею, оскільки вона позбавлена суспільного характеру і не закріплюється як колективний досвід, що передається через покоління.

5. Знаряддя тварин і знаряддя праці людини

Якісна відмінність між твариною та людиною найбільш чітко проявляється

в аналізі засобів діяльності, де знаряддя тварини зазвичай є об'єктом природи, взятим у готовому вигляді або мінімально адаптованим. Тварина здатна змінити форму гілки, але вона ніколи не використовує одне знаряддя для виготовлення іншого. Натомість знаряддя праці людини створюється заздалегідь згідно з ідеальним планом і за допомогою інших допоміжних інструментів. Саме перехід до виготовлення знарядь праці, їх збереження та колективне використання став тією межею, яка відділила біологічну адаптацію від свідомого перетворення навколишнього світу.

Джерела: [2, 6, 7].

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3 ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ПОРІВНЯЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Тема 3.1 Біоетичний аспект зоопсихології

План

1. Біоетика як морально-етична проблема сучасної науки та розвитку людства.

2. Використання тварин для потреб людини як морально-етична і зоопсихологічна проблема.

3. Євгеніка і досліді професора І. Іванова.

1. Біоетика як морально-етична проблема сучасної науки та розвитку людства

Біоетика (етика життя) – це міждисциплінарна галузь знань, що вивчає моральні аспекти ставлення людини до живих організмів. В умовах сучасної екологічної кризи біоетика стає регулятором наукового прогресу. Вона розглядає людину не як «володаря природи», а як носія відповідальності за збереження біогеоценозів. Етичні погляди тут базуються на визнанні самоцінності життя будь-якої істоти, незалежно від її корисності для людства.

2. Використання тварин для потреб людини як морально-етична і зоопсихологічна проблема

Використання тварин для потреб людини (наука, медицина, промисловість) створює складну психологічну проблему.

- Експерименти на тваринах: Наука розрізняє терміни «дослідження» та «тестування». Біоетика вимагає дотримання принципів «Трьох R» (Replacement – заміна, Reduction – скорочення, Refinement – удосконалення методів для зменшення страждань).

- Права тварин: Концепція, що заперечує сприйняття тварин як «речей» або «об'єктів». Зоопсихологічні дані про здатність тварин відчувати біль, страх та мати складні емоції є головним аргументом на користь гуманного поводження.

3. Євгеніка і досліди професора І. Іванова

Окремою трагічною сторінкою в історії є євгеніка – вчення про селекцію людини. У контексті порівняльної психології значущими є досліди професора І. Іванова (початок XX ст.) щодо спроб гібридизації людини та людиноподібних мавп. Ці експерименти, хоч і мали на меті перевірку еволюційної спорідненості, грубо порушували етичні норми та продемонстрували небезпеку маніпуляцій з геномом без морального контролю.

Сьогодні генетична складова ставлення людей до тварин переглядається: ми визнаємо спільність багатьох психологічних механізмів, що вимагає переходу від експлуатації до співпраці та захисту прав тих, хто не може захистити себе сам.

Джерела: [1, 3, 10, 11, 12].

Тема 3.2 Використання знань про психіку та поведінку тварин у діяльності людини

План

1. Використання знань про психіку і поведінку тварини у господарській діяльності людини, заснованої на життєвому досвіді.
2. Використання зоопсихологічних знань у господарської та промислової діяльності людини.

3. Використання зоопсихологічних знань у природоохоронній діяльності людини.

1. Використання знань про психіку і поведінку тварини у господарській діяльності людини, заснованій на життєвому досвіді

Перші знання про поведінку тварин накопичувалися людством емпірично. В архаїчних суспільствах вони втілювалися у тотемічних культах та мисливських ритуалах. Люди наділяли тварин магічними властивостями, а шаманські практики часто базувалися на імітації рухів та звуків звірів (наслідуванні) для успішного полювання. Цей життєвий досвід став фундаментом для першого приручення тварин, де знання інстинктів (харчового, статевого, ієрархічного) дозволило людині керувати стадом.

2. Використання зоопсихологічних знань у господарській та промисловій діяльності людини

Сучасна господарська діяльність неможлива без врахування психофізіології тварин:

- Сільське господарство: знання про соціальну структуру стада та цикли активності допомагають підвищити продуктивність і забезпечити добробут тварин.
- Практичне та циркове дресирування: базується на методах оперантного навчання та підкріплення (позитивного та негативного). Тренери використовують знання про сенсорні можливості виду для формування складних навичок.
- Промислова справа: ефективність рибальства та полювання залежить від розуміння міграційних шляхів та реакцій тварин на пастки.
- Дератизація: боротьба зі шкідниками враховує їхню високу здатність до навчання (уникнення отрут) та соціальну комунікацію в колоніях.
- Експериментальні дослідження: тварини виступають біологічними моделями для вивчення складних психічних функцій, які пізніше екстраполюються на людину.

3. Використання зоопсихологічних знань у природоохоронній діяльності людини

Використання зоопсихологічних знань є критичним для збереження біорізноманіття:

- Зоопарки та заповідники: створення умов, максимально наближених до природних, потребує знань про територіальну та ігрову поведінку для запобігання стресу та стереотипії (нав'язливих рухів).

- Реабілітаційні станції: при розведенні рідкісних видів важливо враховувати механізми імпринтингу, щоб тварини, вирощені людиною, могли адаптуватися до дикої природи та впізнати представників свого виду для розмноження.

Джерела: [3, 4, 14, 19].

Тема 3.3 Анімалотерапія

План

1. Поняття «анімалотерапія».
2. Історія виникнення та розвиток анімалотерапії.
3. Класифікація та основні напрямки анімалотерапії.
4. Функції взаємодії людини з тваринами.

1. Поняття «анімалотерапія»

Анімалотерапія (або пет-терапія) – це вид терапії, що використовує тварин, їхні образи (малюнки, іграшки) та звуки (спів птахів, муркотіння) для лікування, реабілітації та психопрофілактики. Вона базується на здатності тварин позитивно впливати на емоційний та фізичний стан людини. Зоопсихологічний фундамент анімалотерапії полягає у встановленні довірчого контакту між людиною і твариною, що сприяє зниженню рівня стресу та активації адаптаційних механізмів.

2. Історія виникнення та розвиток анімалотерапії

Витоки анімалотерапії сягають давнини, коли тварини використовувалися в ритуалах зцілення. Проте як наукова методика вона почала оформлюватися у другій половині XX століття (завдяки працям Б. Левінсона). Сьогодні цей напрям надзвичайно популярний за кордоном і активно розвивається у вітчизняному просторі, інтегруючись у програми реабілітації військових, дітей з ООП та пацієнтів із психосоматичними розладами.

3. Класифікація та основні напрямки анімалотерапії

Анімалотерапія поділяється на:

- Неспрямовану: звичайне спілкування з домашніми улюбленцями без спеціальної програми.
- Спрямовану: цілеспрямоване використання спеціально навчених тварин за конкретними методиками. Основні види:
 - Феліноterapia: лікування контактом із кішками.
 - Каністерапія: використання собак.
 - Іпотерапія: реабілітація верховою їздою.
 - Дельфінотерапія: ультразвуковий та емоційний вплив дельфінів.
 - Апітерапія (бджоли) та використання впливу акваріумних риб чи птахів.

4. Функції взаємодії людини з тваринами

Взаємодія з тваринами виконує низку ключових функцій:

1. Психофізіологічна: нормалізація тиску, зняття м'язової напруги.
2. Психотерапевтична: подолання самотності, депресії, формування відчуття безпеки.
3. Реабілітаційна: допомога в адаптації після травм.
4. Функція спілкування: тварина стає посередником у комунікації пацієнта з навколишнім світом. Варто враховувати й негативні явища: алергічні реакції, ризик травматизації (укуси, подряпини) та виникнення надмірної залежності від тварини.

Джерела: [4, 14, 19, 20].

Тема 3.4 Каністерапія

План

1. Поняття «каністерапія».
2. Історія виникнення та розвиток каністерапії.
3. Організація занять за методом каністерапії.
4. Види вправ з каністерапії.

1. Поняття «каністерапія»

Каністерапія – це сучасна методика реабілітації та абілітації, що базується на взаємодії людини зі спеціально відібраним та навченим собакою. Процес відбувається під наглядом кваліфікованого фахівця – каністерапевта. Головна перевага методу полягає у високій соціальній орієнтованості собак, їхній здатності розпізнавати емоційний стан людини та здатності виступати «соціальним містком» у процесі терапії. Каністерапія ефективна при роботі з аутизмом, ДЦП, депресивними станами та ПТСР.

2. Історія виникнення та розвиток каністерапії

Історичні віхи використання собак у лікувальних цілях сягають часів Стародавньої Греції, проте наукове обґрунтування метод отримав у 1960-х роках завдяки Борису Левінсону. Він помітив, що пацієнти-діти легше йдуть на контакт, якщо під час сеансу присутній собака. Сьогодні каністерапія є визнаним методом, що має чіткі стандарти підготовки як для спеціалістів, так і для тварин. Виокремлюють спеціальні програми: «Взаємодія людини та собаки», «Активність із собакою» та глибока «Реабілітація з собакою».

3. Організація занять за методом каністерапії

Функціональний потенціал собаки-терапевта визначається його темпераментом та відсутністю агресії. Підготовка собак передбачає тестування на стресостійкість та спеціальне навчання командам. Заняття можуть бути індивідуальними або груповими. Основна мета роботи з дітьми – зниження тривожності та стимуляція інтересу до зовнішнього світу. Ключовим етапом є

початковий контакт, де дитина знайомиться з собакою, вчиться правильно торкатися до неї, що закладає фундамент довіри.

4. Види вправ з каністерапії

Вправи в каністерапії спрямовані на комплексний розвиток:

- Дрібна моторика: дитина застібає на собаці спеціальні жилети, просуває ласощі крізь отвори або виконує вправи з м'ячем разом із псом.
- Загальна моторика: елементи активних ігор, як-от техніка фрісбі або спільне подолання перешкод.
- Емоційна сфера та увага: вправи на виконання команд ("сидіти", "дай лапу"), де дитина виступає в ролі "лідера", що підвищує її самооцінку та концентрацію уваги.

Завдяки безумовному прийняттю, яке демонструє собака, пацієнт відчуває психологічний комфорт, що значно пришвидшує процес одужання та соціальної адаптації.

Джерела: [4, 14, 16, 19, 20].

Тема 3.5 Іппотерапія

План

1. Поняття «іппотерапії».
2. Історія виникнення та розвиток іпотерапії.
3. Загальні методичні засади іпотерапії.
4. Класифікація видів іпотерапії.

1. Поняття «іпотерапія»

Іпотерапія – це метод комплексної реабілітації, що базується на взаємодії людини з конем. Вона включає не лише верхову їзду, а й безпосереднє спілкування, догляд за твариною та керування упряжкою. У науковій літературі також використовуються терміни: «терапевтична верхова їзда», «екітерапія», «райтерапія» та «адаптивна їзда». Особливість методу полягає у поєднанні

потужного психоемоційного фактора та унікального фізичного впливу, який неможливо відтворити на жодному тренажері.

2. Історія виникнення та розвиток іпотерапії

Використання коней для лікування згадується ще в працях Гіппократа, який вважав їзду корисною для «зміцнення духу». Проте сучасна іпотерапія як медична дисципліна почала розвиватися в середині XX століття в Європі (особливо в Скандинавії та Німеччині). Великий поштовх методу дала Ліз Хартель, яка, будучи паралізованою після поліомієліту, виборола срібну медаль на Олімпійських іграх, займаючись верховою їздою.

3. Загальні методичні засади іпотерапії

Ефективність іпотерапії базується на фізіологічних особливостях руху коня:

- Температурний вплив: температура тіла коня на 1.5–2°C вища за людську, що забезпечує м'який прогрів м'язів вершника.
- Механічний вплив: крокуючий кінь передає тазу вершника близько 110 різноспрямованих імпульсів за хвилину. Це змушує працювати м'язи, які у пацієнтів з порушеннями опорно-рухового апарату зазвичай не задіяні.
- Психологічний вплив: подолання страху перед великою твариною та встановлення партнерства з нею підвищує самооцінку та вольову активність.

4. Класифікація видів іпотерапії

Залежно від мети та стану пацієнта, виокремлюють такі основні форми:

1. Медична іпотерапія: пацієнт не керує конем, а виконує вправи (часто лежачи або сидячи задом наперед), фокусуючись на фізичному впливі кроку тварини.
2. Адаптивна верхова їзда: навчання навичкам їзди з урахуванням особливостей здоров'я пацієнта.
3. Іповенція: психотерапевтична робота, де акцент робиться на емоційному контакті, догляді та «діалозі» з конем на землі.
4. Спортивна реабілітація: підготовка до Паралімпійських ігор або

спеціальних змагань.

Іпотерапія є незамінною при лікуванні ДЦП, розсіяного склерозу, аутизму та сенсорних порушень, забезпечуючи цілісний розвиток особистості.

Джерела: [9, 15].

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основні

1. Губко О. Т. Основи зоопсихології : навч. посібник / О. Т. Губко ; АПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка ; за ред. С. І. Болтівець. – Київ : Світогляд, 2018. – 190 с.
2. Ільєнко М. М. Зоопсихологія з елементами порівняльної психології : навч. посібник / М. М. Ільєнко. – Вид. 2-ге, допов. і перероб. – Київ : Ліра-К, 2017. – 207 с.
3. Коляденко Н. В. Зоопсихологія та порівняльна психологія : підручник / Н. В. Коляденко. – Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2019. – 508 с.
4. Анімалотерапія – перспективний напрямок реабілітаційного лікування людини / А. Й. Лабінський, М. Р. Грицина, Б. В. Гутий, Г. Б. Лабінська // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Ґжицького. – 2019. – Т. 21. – № 92. – С. 160–164.
5. Москалець В. П. Зоопсихологія та порівняльна психологія : підручник / В. П. Москалець. – Вид. 2-ге перероб., доп. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. – 224 с.
6. Панчук Н. П. Порівняльна психологія : навч. посіб. / Н. П. Панчук. – Кам'янець-Подільський : ПП “Медобори-2006”, 2019. – 206 с.
7. Туриніна О. Л. Порівняльна психологія : навч. посіб. / О. Л. Туриніна, Л. З. Сердюк. – Київ : МАУП, 2005. – 228с.
8. Яцина О. Ф. Зоопсихологія : навчально-методичний посібник / О. Ф. Яцина. – Ужгород : Видавництво УжНУ “Говерла”, 2010. – 144 с.

Додаткові

9. Бабич Н. Л. Іпотерапія у реабілітації пацієнтів із наслідками ДЦП / Н. Л. Бабич, С. І. Дубінін // Фізична реабілітація та здоров'язбережувальні технології: реалії і перспективи : зб. наук. матеріалів VII Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. з міжнар. участю, 23 листоп. 2021 р. – Полтава : Нац. ун-т імені

Юрія Кондратюка, 2021. – С. 10–12.

10. Анацька А. 150 млн помирає щороку: як на тваринах тестують ліки та косметику [Електрон. ресурс] / А. Анацька // Українська Правда. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/07/3/245322/>, вільний (дата звернення: 10.11.2025). – Назва з екрана.

11. Доценко В. В. Зоопсихологія : навч. посіб. / В. В. Доценко ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2019. – 240 с.

12. Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей [Електрон. ресурс] – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_137#Text, вільний (дата звернення: 10.11.2025). – Назва з екрана.

13. Мазяр О. В. Мислення: між інсайтом і дезабсурдизацією / О. В. Мазяр // Теорія і практика сучасної психології. – 2018. – № 6. – С. 17–21.

14. Комплексне використання природних та преформованих факторів у комбатантів, які перебувають на реабілітації в санаторно-курортних умовах / Б. В. Михайлов, О. І. Сердюк, І. Д. Вашкіте, Т. А. Алієва, С. О. Вязьмітінова // Чоловіче здоров'я, гендерна та психосоматична медицина. – 2017. – №1–2. – С. 5–9.

15. Рядинська А. Що таке іпотерапія та як вона рятує колишніх полонених та поранених [Електрон. ресурс] / Armyinform : сайт. – Електрон. текст. дані. – 2023. – Режим доступу : <https://armyinform.com.ua/2023/03/07/shho-take-ipoterapiya-ta-yak-vona-ryatuye-kolyshnih-polonenyh-ta-poranenyh/>, вільний (дата звернення: 10.11.2025). – Назва з екрана.

16. Садрицька С. В. Проблеми каністерапії як новітнього методу практичної соціальної роботи / С. В. Садрицька // SOCIOPROSTIR. – 2021. – №11. – С. 38–45.

17. Степко Л. Питання імпринтингу в сучасній зоопсихології / Л. Степко // Молодий вчений. – 2020. – 12 (88). – С. 49-52.

18. Abramson Charles I. A crisis in comparative psychology: where have all

the undergraduates gone? [Electronic resource] / Charles I. Abramson // *Frontiers in Psychology*. – Electronic text data. – 2015. – V. 6. – Regime of access: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2015.01500/full>, free (date of the application: 10.11.2025). – Header from the screen.

19. Cevizci S. A new assisted therapy concept for improving of mental health – Animal assisted therapy / S. Cevizci, E. Erginöz, Z. Baltaş // *Nobel Med.* – 2009. – V. 5. – P. 4–9.

20. Elmacı D. T. Dog-assisted therapies and activities in rehabilitation of children with cerebral palsy and physical and mental disabilities / D. T. Elmacı, S. Cevizci // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2015. – V. 12(5) . – P. 5046–5060.

21. Smith M. F. The importance of a truly comparative methodology for comparative psychology [Electronic resource] / M. F. Smith, J. Watzek, S. F. Brosnan // *International Journal of Comparative Psychology*. – Electronic text data. – 2018. – V. 31. – Regime of access: https://escholarship.org/content/qt6x91j98x/qt6x91j98x_noSplash_4a7430011df1d710d1dc0b0da17fad19.pdf, free (date of the application: 10.11.2025). – Header from the screen.

Електронне навчальне видання

НІКІТІНА Оксана Петрівна
ІВАНЧЕНКО Ольга Сергіївна

ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
зі спеціальності С4 (053) – Психологія, освітньо-професійна програма
«Психологія. Соціально-психологічний супровід у мегаполісі»)*

Відповідальний за випуск *А. М. Приходько*
За авторською редакцією
Комп'ютерне верстання *О. П. Нікітіна, Т. П. Воробйова*

План 2025, поз. 219Л

Підп. до друку 26.12.2025. Формат 60 × 84/16.
Ум. друк. арк. 2,0.

Видавець і виготовлювач:
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Чорноглазівська, 17, Харків, 61002.
Електронна адреса: office@kname.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 8386 від 14.07.2025.